

КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ Й ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ДІАЛОГУ

Сосницький Ігор Олександрович,

старший викладач факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ORCID ID: 0009-0008-6551-5650

У статті розглядається важливий аспект художнього тексту – діалог – і досліджуються його композиційні особливості та засоби виразності. Автор аналізує, як діалог впливає на структуру художнього твору та його загальний контекст. У статті також проаналізовано, як автори використовують діалог для розкриття персонажів, вираження конфліктів і розвитку сюжету. У статті досліджуються мовні та стилістичні прийоми, які допомагають авторам досягти певних ефектів у діалозі. Дослідження допомагає краще зрозуміти роль діалогу в художній літературі і сприяє розвитку літературознавчих підходів до аналізу художніх текстів.

Основним засобом структурування художнього твору є конкретний семантико-стилістичний склад, який визначає організацію його змісту. Важливо відзначити, що «ієрархічна» структура у художньому тексті відрізняється від тих, що властиві структурі офіційно-ділових або наукових текстів. У останніх внутрішня композиція зазвичай визначається логікою та послідовністю, тоді як у художньому тексті ця структура є індивідуальною та неповторною.

Для досягнення виразності в художньому тексті активно використовуються різні стилістичні прийоми синтаксису. Серед них можна виділити особливі випадки використання головних та другорядних членів речення, використання послідовності однорідних членів, порядок слів, вживання неповних та еліптичних речень, антиеліпсис, усікання, позиційно-лексичний повтор, парцеляція. Крім того, лексико-граматичне різноманіття, яке притаманне мові художньої літератури, дозволяє використовувати елементи інших стилів. У цьому контексті композиція відіграє важливу роль.

Композиція нарівні з архітектонікою, прийомами організації ритму, фоніки та інтонації являє собою один з проявів симетрії, який є характерним для традиційного мистецтва. В рамках композиції художнього твору розвивається динамічний зміст, що виявляється в зміні та чергуванні різних форм і типів мовлення, а також різних стилів, які синтезуються в авторському образі та утворюють цілісну систему виразних мовних засобів. Саме у цій особливості мовної структури образу автора виявляється стилістична єдність композиційного цілого на більш глибокому і виразному рівні.

Ключові слова: композиція, діалог, художній текст, структура, художній діалог.

Sosnytskyi Igor. Compositional features and means of expression of artistic dialogue

The article explores an important aspect of literary text – dialogue – and investigates its compositional features and expressive means. The author analyzes how dialogue influences the structure of a literary work and its overall context. The article also examines how authors use dialogue to develop characters, express conflicts, and advance the plot. The study delves into linguistic and stylistic techniques that assist authors in achieving certain effects in dialogue. It contributes to a better understanding of the role of dialogue in literary literature and advances literary analytical approaches to texts.

The primary means of structuring a literary work is the specific semantic and stylistic composition, which dictates the organization of its content. It's essential to note that the "hierarchical" structure in a literary text differs from that found in official or scientific texts. In the latter, internal composition is typically determined by logic and sequence, while in a literary text, this structure is individual and unique.

To achieve expressiveness in a literary text, various syntactic stylistic techniques are actively used. These include special cases of using main and subordinate sentence elements, employing a sequence of homogeneous members, word order, the use of incomplete and elliptical sentences, positional-lexical repetition, and parceling. Furthermore, the lexical and grammatical diversity inherent in literary language allows the incorporation of elements from other styles. In this context, composition plays a crucial role.

Composition, alongside architectural elements, rhythm organization techniques, phonetics, and intonation, represents one of the manifestations of symmetry characteristic of traditional art. Within the composition of a literary work, dynamic content unfolds, manifesting itself in the alteration and interplay of different forms and types of discourse, as well as various styles that synthesize into an author's image, forming a cohesive system of expressive linguistic means. This uniqueness in the linguistic structure of the author's image best demonstrates the stylistic unity of the compositional whole on a deeper and more expressive level.

Key words: composition, dialogue, literary text, structure, artistic dialogue.

Вступ. Вивчення можливостей і особливостей композиції в побудові художнього твору, включаючи аналіз поняття композиції та її структурних компонентів, залишається актуальним і складним питанням у літературознавстві.

Багато представників комунікативної граматики приділили увагу дослідженню діалогічної комунікації, аналізуючи структурні, синтаксичні та семантичні особливості діалогічного мовлення. Діалог досліджувався також як драматургічний засіб виразності, і дослідники

намагалися зрозуміти, як він відрізняється в лінгвістичному аспекті.

Матеріали та метод. Мета статті – визначити композиційні особливості та засоби вираження художнього діалогу. Композиційні особливості та засоби вираження діалогу в художньому тексті ґрунтовно вивчали Д. Баранник, З. Гетьман, Л. Павленко, К. Серажим. Незважаючи на низку наукових праць, присвячених граматичній природі художнього діалогу, вважаємо, що вони ще належно не досліджені в лінгвістичній науці,

зокрема потребують упорядкування й узагальнення в аспектах термінології, класифікації, опису композиційних особливостей.

Результати. У літературній галузі вживають багато схожих за змістом термінів, таких як архітектоніка, структура, конструкція, замість терміна «композиція» у разі обговорення структури художніх творів. Важливо дослідити теоретичне розуміння поняття «композиція», ознайомитися з думками провідних учених щодо композиційних компонентів та вивчити особливості композиції.

Серед основних аспектів вивчення композиції важливі питання визначення самого терміна, відмежування зовнішньої та внутрішньої композиції та визначення функціонально-семантичних особливостей складників тексту. Незважаючи на культурологічний досвід та історичні дослідження, немає однозначного підходу до інтерпретації цього поняття. У працях науковців простежується думка, що композиція може розглядатися як аспект форми або змісту. З наукової точки зору основні категорії тексту включають форму та зміст, де композиція є частиною форми. Вони визначають композицію як форму, яка пов'язана із змістовим складником, де зміст і форма тексту безпосередньо взаємодіють. Науковці також розглядають поняття композиції як форму, яка надає систематичність. У динамічному контексті композиція визначається як мотивоване розташування компонентів тексту, де кожен з них має власний спосіб зображення (опис, діалог, монолог) або точку зору (автора, оповідача, персонажа) стосовно предмета зображення. Таким чином, у дефініціях констатуємо подібність щодо трактування функцій композиції: забезпечення єдності літературного твору.

У спробах надати визначення поняттю композиції враховують не лише структурні характеристики і способи організації тексту, але й жанрові конвенції. Науковці вказують на те, що композиційна структура тексту, розташування його елементів залежать від жанру та змісту.

І. А. Сидоренко, Г. О. Матковська пропонують комплексний підхід до визначення композиції, ідентифікуючи її як систему прийомів, матеріальних засобів виразу, перетворення та функціонування змісту. Він розглядає композицію з трьох аспектів: зовнішньої мовної форми, цілісності зовнішньої форми та інформаційного символічного [2; 3].

У нашій розвідці термін «діалог» кваліфікуватимемо як одну з форм організації усного мовлення, в якій дві особи спілкуються між собою. Головною метою діалогу є вираження опозиції «Я – Ти» у контексті «інших». Таким чином, кожна репліка в діалозі є результатом взаємодії всіх учасників розмови та визначається контекстом і взаємодією між ними. Діалогічний текст відповідає розмовному стилю і є закритою системою з відповідними архітектонічною і комунікативно-мовленнєвою підсистемами, орієнтованими на передачу інформації через колективний (мінімум два комуніканти) або авторський підхід до подій та фактів. Вибір мовних засобів та їх організація в діалогічному тексті

залежать від лінгвістичних та позалінгвістичних факторів, таких як ситуація спілкування, тематика мовлення, ставлення учасників розмови один до одного і прагматична спрямованість комунікації. Лінгвістичні фактори включають мовну структуру і форму мовлення.

Художній діалог є невід'ємним складником будь-якого літературного твору, незалежно від жанру чи стилю. Він не лише розкриває характери персонажів та рух сюжету, але й дозволяє автору висловити свої думки, ідеї та емоції через уста своїх героїв. Композиційні особливості й засоби вираження художнього діалогу визначають його роль та значення у структурі тексту та впливають на сприйняття читачем літературного твору. Діалог може виконувати різноманітні функції у тексті. Він може розкривати характери персонажів, передавати їхні внутрішні думки та почуття, розвивати сюжет, створювати атмосферу та викликати емоційну реакцію читача. Композиційна роль діалогу полягає в тому, що він гармонійно вплітається у загальну структуру твору та підсилює його художню цінність [3, с. 19–24].

Аналіз наукових досліджень дає нам змогу виокремити такі **функції діалогу**:

1) віддзеркалення індивідуальності голосів персонажів: кожен персонаж має власний стиль мови, словник та манеру вираження. Використання різних голосів персонажів у діалозі допомагає відрізнити їх один від одного та краще розкрити їхні характери. Це може включати лексичні особливості, акценти, а також вирази, які характерні саме для конкретного персонажа;

2) представлення експозиції через діалог: діалог часто використовується для передачі важливої інформації читачеві безпосередньо через обмін словами персонажів. Це дозволяє читачеві дізнатися про минуле персонажів, ключові аспекти сюжету та інші важливі деталі, що розкриваються в процесі розмови;

3) засіб вираження конфлікту та напруження: діалог може створювати конфлікти та напруження в тексті. Конфліктні діалоги можуть бути джерелом драматизму і підвищувати інтригу твору. Вони відображають важливі конфлікти між персонажами, що розгортаються на сторінках книги, тобто виконують функцію індикації характеру та внутрішніх станів. Реакції персонажів на діалоги можуть вказувати на їхні цінності, страхи, прагнення та внутрішні конфлікти;

4) вираження іронії та сарказму. Окреслені стилістичні прийоми можуть виконувати такі функції в художньому тексті: підкреслення глибини персонажів або для створення гумористичного ефекту, а також приховування важливих значень та підтекстів;

5) віддзеркалення швидкості перебігу подій тексту: швидкі обміни словами можуть прискорювати дію, водночас як довгі, задумливі діалоги можуть надавати твору медитативність та глибину.

Більшість авторів, які займаються проблемами тексту, у разі обліку факторів реальної комунікації відповідно до сфер спілкування поділяють всі тексти на нехудожні й художні. Якщо нехудожні тексти характеризуються установкою на однозначність сприйняття, то художні – на неоднозначність.

Як сутнісні ознаки художньої й нехудожньої комунікації І. А. Сидоренко виокремлює такі фактори, як присутність/відсутність безпосереднього зв'язку між комунікацією та життєдіяльністю людини, її обов'язковість або добровільність; відсутність/наявність естетичної функції; експліцитність/імпліцитність змісту; установка на однозначність/неоднозначність сприйняття; установка на відбиття реальної/нереальної дійсності [3, с. 19–24].

Стиль художньої літератури відрізняється великою різноманітністю приватних особливостей, що видозмінюються залежно від форм прояву цього стилю, від часу протікання дії, описуваної у творі, тобто від епохи, від індивідуальної манери автора тощо [1, с. 10–15]. Але більшість дослідників погоджуються з думкою, що, незважаючи на розмаїття напрямів, методів та жанрів художньої літератури, а також своєрідність індивідуально-авторських стилів письменників, є деякі загальні принципи використання мови в такому типі тексту. Ці загальні закономірності зумовлені призначенням мистецтва, образним мисленням художника в процесі творчості, а також естетичною функцією [4, с. 130–134]. Як специфічні риси художнього тексту низка лінгвістів виділяє його естетичну функцію, образність, асоціативні форми когезії, антропоцентризм, динамічність, надмірність/недомовленість, конкретність/невизначеність. Лінгвісти відзначають, що художньому мовленню властиві також метафоричність, емоційність, естетично спрямована експресивність, багата синоніміка, багатозначність, розмаїття стильових шарів лексики, індивідуальність авторського стилю, новизна та неповторність вираження у створенні образів [2, с. 40–45]. Перекладачеві, що працює з художнім текстом, необхідно враховувати, що ці засоби художнього вираження сенсу можуть бути різними для того або іншого мовного середовища.

Метою стилю художньої літератури є створення художніх образів засобами мови. Тому такий стиль відрізняється широким використанням емоційно-експресивних, забарвлених елементів мовлення. На лексичному рівні – використання лексики, що виражає відношення автора до того, що зображено, на рівні морфології – вживання суфіксів оцінки, на рівні синтаксису – використання окличних речень й інших виразних засобів [1–4].

У вивченні мовно-стилістичних особливостей художнього мовлення вказують на те, як слова набувають виразного та неповторного змісту в літературних творах, або, як говорять, придбають «особливу силу та експресивність» у цьому контексті. Специфічною особливістю слова є актуалізація внутрішньої форми, коли засоби мови, зокрема лексичні, і їхні значення виявляються тією основою, відштовхуючись від якої письменник створює метафору, цілком звернену до теми й ідеї конкретного художнього твору. Спеціальні відтінки, символіка, асоціації та вирази, які надають поезії глибину та багатогранність, дозволяють авторам виразити ідеї, почуття та образи відмінними від прямих і загальноприйнятих способів. Вони надають

тексту глибокий сенс і роблять його більш виразним та емоційним. При цьому метафоричне значення слова нерідко може бути зрозуміле й визначено лише після прочитання всього твору, тобто впливає з художнього цілого [1, с. 12–14].

Так, вчені-лінгвісти підкреслюють, що структура художньої мови пояснюється не лише граматичними правилами, але передусім правилами побудови змісту. Художня мова, створена для сприйняття та розуміння на тлі загальнонаціональної мови, відрізняється тим, що вона втілює світ художнього твору, де мовні та позамовні аспекти взаємопроникнуті глибше, ніж в інших функціональних стилях. Мова в художньому творі використовується так, що її прямі значення сприймаються в контексті та ідеєю твору. Це призводить до семантичної подвійності художньої мови, де об'єктивні значення слів переплітаються з їх суб'єктивною змістовою спрямованістю у результаті взаємодії мови та художньої концепції [3, с. 20–22].

Г.О. Матковська виокремлює поняття художньо-образної мовленнєвої конкретизації, тобто системного взаємозв'язку мовних одиниць як складових елементів цілого. Науковець дотримується наукової точки зору, що цей зв'язок зумовлений ідейно-образним змістом, і естетична функція реалізується в результаті переосмислення поняття і створення образу. Це відбувається не тільки за рахунок синтаксичних зв'язків близько розташованих мовних одиниць, але й дистанційно розташованих. Хочемо зазначити, що в реалізації естетичної функції мови велику роль грають не тільки стилістично забарвлені, але й нейтральні мовні засоби, у певному контексті ці засоби здобувають нові якості, особливе естетичне звучання і значущість [2, с. 40–44].

А. А. Корсаков розглядає мовну імплікацію як важливий інструмент вираження додаткового сенсу, який виникає у комунікантів під час сприйняття будь-якого тексту, крім прямого мовного змісту. Він виділяє різні види імпліцитного сенсу за способом виникнення та імовірністю сприйняття ними тими ж комунікантами. Імплікація виникає, коли інформація, яка не виражена лексично, може бути логічно виведена з іншої інформації, яка вже є в тексті. Це стосується відношення між «антецедентом» (попереднім текстовим контекстом) і «консеквентом» (логічно наслідуючою імпліцитною інформацією).

У художньому мовленні елементи розмовного стилю надають мовленню природності, створюючи враження життєвості. Тоді як елементи, які характеризуються офіційністю та сухістю, включаючи терміни, які не є типовими для цього стилю, можуть використовуватися для надання тексту більш технічного характеру. Прагнення до яскравої образності спонукує використовувати різноманітні мовні засоби та уникати стереотипів, іноді навіть надавати словам нетипові значення, використовуючи метафори і метонімії. Природність і простота тексту досягається завдяки уважному вибору слів, фраз і загальної структури речень [1, с. 10–13].

Як підкреслюють лінгвісти (Г. О. Матковська, І. А. Сидоренко), для досягнення виразного ефекту

висловлювання в художньому тексті широко використовуються такі стилістичні ресурси синтаксису, як особливі випадки використання головних і другорядних членів речення, використання низки однорідних членів, порядок слів, уживання неповних та еліптичних речень, антиеліipsis, усікання, позиційно-лексичний повтор, парцеляція тощо. Крім того, лексико-граматичне розмаїття, що має місце в мові художньої літератури, пов'язане з можливістю використання елементів інших стилів.

Висновки. Отже, поточні результати дослідження дають нам змогу стверджувати, що композиція поряд з архітектонікою, прийомами організації ритму, фоніки й інтонації є одним із проявів симетрії, властивої традиційному мистецтву. У композиції художнього твору зміст, що динамічно розгортається, розкривається у зміні й чергуванні різних форм і типів мовлення, різних стилів, що синтезуються в образі автора й формують цілісну систему експресивних мовленнєвих засобів.

В основі композиції твору лежить семантико-стилістичний стрижень, навколо якого організовано зміст. «Ієрархічна» упорядкованість у художньому тексті носить принципово інший характер порівняно зі структурою офіційно-ділового, наукового та інших текстів, оскільки в останніх композиція визначається логікою, тоді як у художньому тексті вона індивідуальна та неповторна.

Таким чином, можемо констатувати, що діалог є важливим складником будь-якого художнього твору. Він допомагає автору розкривати персонажів, розвивати сюжет та виражати свої ідеї через слова героїв. Композиційні особливості та засоби вираження діалогу роблять його багатограним та незамінним інструментом у літературному мистецтві. Перспективу подальших наукових студій убачаємо у вивченні синтаксичних особливостей організації художнього тексту.

Література:

1. Грищенко Я.С. Дискурсивність віршованих творів: когнітивно-прагматичний вимір (на матеріалі англійської та американської поезії XVII–XX століть) : автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2013. 19 с.
2. Матковська Г.О. Композиційна організація художнього тексту. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філологія. Педагогіка», 2013. Вип. 2. С. 40–45.
3. Сидоренко І.А. Архітектоніка та композиція художнього твору як елементи авторського ідіостилію. *Вісник університету імені А. Нобеля*. Серія «Філологічні науки», 2019. № 1 (17). С. 19–24.
4. Сухова А.В. Композиційно-стилістична типологія англійської новели. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство», 2016. Т. 2. № 5. С. 130–134.

References:

1. Hryshchenko, Ya.S. (2013). *Dyskursivnist virshovanyh tvoriv: kognityvno-pragmatychnyi vymir (na materialy anhliiskoi ta amerykanskoї poezii XVII–XX stolit)* [The discursiveness of poetic works: a cognitive-pragmatic dimension (based on English and American poetry from the 17th to the 20th centuries)]. Extended abstract of candidate's thesis [in Ukrainian].
2. Matkovska, G.O. (2013). *Kompozyina organizaciya hydozhnoho teksty* [The compositional organization of an artistic text]. *Visnyk Nacionalnoho tehnicnoho universytetu Ukrainy – Bulletin of the National Technical University of Ukraine*, 2, pp. 40–45 [in Ukrainian].
3. Sydorenko, I.A. (2019). *Arhitektonika ta komposycia hudozhnoho tvoriv yak elementy avtorskoho idyostyliu* [The architecture and composition of an artistic work as elements of the author's individual style]. *Visnyk universytetu imeni A. Nobelia – Bulletin of the University Named after A. Nobel*, 1, pp. 19–24 [in Ukrainian].
4. Suhova, A.V. (2016). *Komposyciino-stylistychna typolohiia anhlovovnoi novely* [Compositional and Stylistic Typology of English-Language Novels]. *Naukovii visnyk DDPV imeni I. Franka – Scientific Bulletin of Ivan Franko Dnipropetrovsk State Pedagogical University*, 5, pp. 130–134 [in Ukrainian].